

Antropologie a příbuzné disciplíny. Pohled z Bulharska

MILENA BENOVSKA*

Sociální změny odehrávající se v letech postsocialistické transformace představovaly v rámci jinak nedramatického života akademických pracovníků velmi dramatickou výzvu, zvláště pokud oni sami byli jejich součástí. Podobně jako v jiných zemích i v Bulharsku byly podnětem k zásadnímu přehodnocení orientace místních etnologů/etnografů a folkloristů od hermetického a hermeneutického zkoumání vlastních „tradic“ směrem k analýzám postsocialistického každodenního života [Ivanova 1998; Elchinova 2007]. Toto přehodnocení nebylo úplné; avšak právě ono propůjčilo tvář mým snahám o originální výzkum. Mé profesní působení od roku 1976 ve třech různých akademických institucích mi poskytuje poměrně ucelený přehled o životě disciplín(y) v Bulharsku i možnost nabídnout paralelu k myšlenkám Chrise Hanna. Zaujmu zde postoj k jeho článku omezující se pouze na otázky související s mou odbornou kompetencí. Na začátku každé z mých tří úvah jsou uvedeny základní teze Hannova textu, jichž se týká můj komentář.

1. „(E)tnografické studie nedávných transformací v bývalých socialistických zemích jsou naprosto nezbytné.“ Na podporu tohoto tvrzení bych mohla uvést celou řadu dalších argumentů z pohledu „člověka zevnitř“. Protože však tato teze není vážně zpochybnována, zaměřím se spíše na téma zkoumání socialismu a jeho dědictví.

2. „(Z)hodnocení významu socialismu v dlouhodobých dějinách Eurasie“ a úvahy o vhodných metodologických nástrojích pro dosažení tohoto cíle. Je pozoruhodné, že Chris Hann jakožto jeden z průkopníků antropologie socialismu během socialistického období [Hann 1980, 1985] nyní navrhuje, aby socialismus byl zkoumán ve vazbě a v závislosti na antropologickém zkoumání postsocialismu. I když jsem se k němu dostala úplně jinou cestou, můj zájem o socialismus se zrodil v důsledku práce na knize věnované postsocialistickým transformacím [Benovska-Sábkova 2001]. Viděno ze specificky bulharského stanoviska antropologický výzkum socialismu může mít svůj vlastní význam vzhledem k problému

* Kontaktní adresa: Prof. Dr. Milena Benovska, New Bulgarian University, Department of History of Culture, Montevideo 21 Str., corpus 2d, office 613, tel. (+3592) 8110 613; e-mail: mbenovska@yahoo.com.

mům, které zmítají společností dnes a nyní. Bulharská společnost je v hodnocení tohoto období hluboce rozdělená. Zuří v ní nesmiřitelný konflikt mezi velkými skupinami „poražených“ „neoliberální transformace“ a jinou, neméně početnou skupinou lidí, kteří za socialismu trpěli nebo byli poškozeni, a také těch, kteří svou postsocialistickou přítomnost hodnotí jako úspěšnou. Pečlivé a nestranné zkoumání socialistické minulosti opírající se o specificky antropologické metody může připravit půdu pro lepší porozumění této epoše a tím také – pro konvergenci ke společnému pohledu na socialismus.

Výzkum socialismu na konci druhého desetiletí po pádu berlínské zdi se zjevně nemůže spoléhat na tytéž metody užívané antropology, když zkoumali systém „na živo“. Ve svém článku Chris Hann doporučuje, aby byla věnována pozornost výzkumu *paměti* socialismu, ovšem s veškerou náležitou obezřetností vůči deformacím, jež utrpěla. Hann současně navrhuje následující metody: terénní výzkum zaměřený na sběr autobiografických vyprávění v kombinaci s vyhledáváním a studiem archivních pramenů. Tato kombinace metod byla v Bulharsku (a nejen zde) používána od 90. let v souvislosti s etnologickým zkoumáním dědictví socialismu [Benovska-Sábkova 1995; Petrov 1998; Dobрева 1997] a také v rámci širšího procesu obnovy metod v jiných sociálních vědách a humanitních oborech: historii, sociologii nebo kulturních studiích [viz např. Koleva 2000]. Zájem o tyto metodologické nástroje souvisel s vlivem „historické antropologie“, jež do Bulharska (a rovněž do Srbska / bývalé Jugoslávie) pronikla především přes Rakousko díky popularizaci takových autorů, jako byli zprvu Michael Mitterauer nebo Karl Kaser a později také Gert Dressel. Pro ilustraci lze zmínit výmluvný slogan *Mezi archivy a terénem*, který posloužil jako název knihy, jež byla výsledkem srbsko-rakouského projektu v oblasti historické antropologie [Jovanović, Kaser, Naumović 1999]. Zvlášť významnou roli tu sehrál bulharský časopis *Balkanistické fórum*, který během posledních 15 let popularizoval práce zmíněných rakouských autorů a také texty jejich kolegů z různých balkánských zemí.

Hann zmiňuje, že informace získané z autobiografií se často liší od informací pocházejících z archivního výzkumu. Moje vlastní výzkumná zkušenost toto potvrzuje. Nejde ale o nedostatek dané metody. Od srovnání archivních dat s daty získanými z autobiografií je třeba očekávat spíše komplementaritu než nahraditelnost. Jsou-li srovnávána jako dva různé typy vyprávění, vědec si musí všimnout rozdílných intencí jejich autorů. Státní archivy jsou součástí státních institucí a jednou z jejich funkcí je vykonávat moc prostřednictvím vědění, jež se v nich uchovává. Díky tomu se však paměť vyjádřená ústním vyprávěním a vědění skryté v zaprášených depozitářích mohou navzájem obohacovat a sloužit ke vzájemnému ověření. Není nevýznamné, jaké typy archivních pramenů jsou zkoumány. Informativní prameny týkající se činnosti ústřední moci během socialismu jsou nepochybně nezbytné. Jsou však zajímavé primárně pro historiky a nebudou nám stačit, zajímá-li nás každodenní život lidí. Osobní archivní fondy, fondy podniků nebo zemědělských družstev (v nichž pracovali naši informátoři) a také nestandardní prameny jako „stížnosti občanů“ (v Bulharsku těžko přístupné

a ve špatném stavu) nabízejí netušené výhledy na události „žité historie“. Psané autobiografie a memoáry (publikované i nepublikované) pojednávající o socialistickém období jsou nepochybně také hodnotnými prameny, třebaže Bulharsko nepatří k zemím, kde by psaní autobiografií bylo rozšířenou a zavedenou tradicí. Takto je možné přiblížit se k definici zkoumání každodenní kultury jako „historie zdola“ [Maus 1946: 351–358].

Nejde tu ovšem o „vstřícné pokynutí směrem k historii“, ježto historie ve své klasické formě se obvykle málo zajímá o drobné starosti „malých lidí“. Poznatky získané z písemných pramenů přidávají další podrobnosti k poznání obsaženému v autobiografických vyprávěních a rovněž pomáhají omezit jejich nepochybnou subjektivitu. Lepší porozumění procesům probíhajícím během socialismu také přispívá k lepší orientaci ve složitých postsocialistických poměrech. V konečném součtu nám toto veškeré intelektuální úsilí dovoluje proniknout o něco hlouběji do komplikovaných propletenců drastických sociálních změn a dlouhodobé kontinuity, jež koexistují vedle sebe.

3. „(D)omnívám (se), že je v zásadě chybou snažit se vytvořit samostatný obor nazývaný sociální antropologie jako soupeřící a konkurenční projekt k etablovaným intelektuálním komunitám. Skutečně komparativní a kosmopolitní katedra antropologie dokáže integrovat kolegy zabývající se současnými transformacemi se specialisty na jiná období dějin a toto spojení by mělo být vzájemně prospěšné. (...) (N)evidím žádný důvod pro dovážení „nového“ oboru ze Západu. (...) Tvrdím, že odborné znalosti ‚domorodého etnografa‘ o jeho/její domácí společnosti nepřekážejí zobecňující komparativní snaze ‚kosmopolitnějších‘ stylů antropologie, ale právě naopak mohou poskytnout základnu a oporu vědcům s těmito širšími cíli. Kosmopolitní katedra antropologie může díky takto silným místním kořenům mnohé získat.“

Na rozdíl od České republiky, Maďarska a Polska [Hann, Sárkány, Skalník 2005] v Bulharsku v období předcházejícím vzniku socialismu nevznikla tradice výzkumu „exotických kultur“. Zřejmě právě z toho důvodu má citovaná hypotéza Chrise Hanna výrazně blíže k situaci, jež nyní v Bulharsku existuje. Je ostatně také třeba upozornit na rozdíl mezi zmíněnými zeměmi a Ruskem. Předrevoluční paradigma výzkumu „exotických“ společností (zahrnujících také regiony velmi vzdálené od mnohonárodnostní ruské říše) se stalo dědictvím, které bylo během sovětské éry dále udržováno. Ona téměř automatická změna názvů etnografických ústavů a kateder krátce po rozpadu Sovětského svazu na počátku 90. let a jejich přejmenování na ústavy „antropologie a etnologie“ proto byly odůvodněné a odpovídaly reálné akademické praxi.

Vrátím-li se do dnešního Bulharska, musím říci, že někteří mí kolegové jsou přesvědčeni o užitečnosti zavedení antropologie jako *samostatné* disciplíny a neobávají se možného podezření, že půjde o napodobování západních modelů. Co víc, tito kolegové se otevřeně hlásí k paradigmatu antropologie. To je pěstováno již několik let na dvou bulharských univerzitách: v magisterském progra-

mu „antropologie“ (na Filozofické fakultě Univerzity Sv. Klimenta Ochridského v Sofii, zatímco na Fakultě historie téže univerzity existuje tradičnější program „etnologie“); a na úrovni studijního programu i samostatné katedry „antropologie“ (na Nové bulharské univerzitě). Ovšem profesorem Hannem navrhovaný kompromis (nebo hybrid) mezi různými intelektuálními tradicemi se z různých důvodů zdá být aktuální. Jak také bylo v jeho článku naznačeno, dosud dostupná kapacita těchto nových struktur nedostačuje k vytyčení disciplinárních hranic mezi sociální a kulturní antropologií. To navíc prozatím ani není potřebné. Avšak naprostá většina příslušníků oboru byla vychována v tradici etnocentrické *etnografie*, *folkloristiky* nebo *etnologie* a jejich pouhé přání přehodnotit tuto orientaci (pokud tedy takové přání vůbec mají) není vždy dostačující. Akademické instituce nedisponují zdroji nezbytnými pro rozvoj antropologie „kosmopolitního“ typu. Možnosti nezávislého (tj. bulharského) financování terénních výzkumů ve více i méně vzdálených zemích jsou velmi skrovné.

Akademický kontext je však ještě rozporuplnější. Za zmínku stojí dva další faktory, které nejsou v analýze profesora Hanna obsaženy. Za prvé, obor „antropologie“ (na Nové bulharské univerzitě) přitahuje větší počty studentů než zavedená „etnologie“ na Univerzitě Sv. Klimenta Ochridského. „Antropologie“ je zřejmě bulharskými studenty považována za nový a moderní akademický obor. Za druhé, je třeba upozornit také na roli ambiciózních mladých lidí, kteří se vracejí zpět domů s diplomy ze sociální nebo kulturní antropologie získanými na univerzitách v USA, Velké Británii i jinde. Nacházejí se na začátku své dráhy a prozatím nemají rozhodující vliv na rozvoj oboru. Pracují ale s vědomím určitého poslání: prosadit antropologii jako samostatnou disciplínu. Je obtížné předpovídat, nakolik budou jejich snahy v budoucnosti úspěšné. Jejich motivy však mají daleko k nevybíravému „intelektuálnímu imperialismu“ (abstraktnímu nebo skutečnému), který by komukoli vnucoval akademické modely „cizí pro danou zemi“.

V současnosti je v Bulharsku skutečností souběžná existence různých názorů na rozvoj antropologie a příbuzných disciplín. Není však těžké uhadnout, že tento stav provází řada napětí a velmi se podobá situaci, kdy manželé z nutnosti udržují dávno mrtvé manželství, protože nemají dost peněz na rozvod. Budoucnost se předvídá obtížně a z toho důvodu tuto poslední skromnou poznámku nechávám otevřenou. Jsem však pevně přesvědčena o tom, že v krátkém časovém horizontu bude pro rozvoj disciplín(y) v Bulharsku prospěšné, podaří-li se nám skoncovat se sebeexotizací a estetizací naší vlastní kultury a od soudobé sociální antropologie převzeme její důraz na sociálně odpovědný výzkum.

MILENA BENOVSKA je profesorkou etnologie na Nové bulharské univerzitě v Sofii a vedoucí vědeckou pracovnící Etnografického ústavu a muzea Bulharské akademie věd v Sofii. Od 90. let je hlavní oblastí jejího vědeckého zájmu výzkum postsocialistického a socialistického každodenního života v Bulharsku. Je členkou exekutivního výboru International Association for Southeast European Anthropology a redakčních rad časopisů *Ethnologia Balkanica* a *Balgarska etnologia*.

Literatura

- Benovska-Säbkova, M. 1995. „Archaic Cultural Models and Totalitarianism.“ Pp. 162–178 in M. Benovska-Säbkova (ed.). *Ethnologia Balkanica*. Sofia: Marin Drinov Academic Publishing House.
- Benovska-Säbkova, M. 2001. *The Political Transition and Everyday Culture*. Sofia: Marin Drinov Academic Publishing House. (in Bulgarian)
- Dobрева, D. 1997. „Narratives about the Socialist Village. Coping with the Past and the Present through Narratives.“ *Balgarski folklor* 23 (3–4): 4–27. (in Bulgarian)
- Elchinova, M. 2007 (forthcoming). „Sociocultural Anthropology in Bulgaria: Desired and Contested.“ In A. Bošković (ed.). *Other People's Anthropologies: Anthropological Practice on the Margins*. Oxford and New York: Berghahn.
- Hann, C. 1980. *Tazlar: a Village in Hungary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hann, C. 1985. *A Village without Solidarity: Polish Peasants in Years of Crisis*. New Haven: Yale University Press.
- Hann, C., M. Sárkány, P. Skalník (eds.). 2005. *Studying Peoples in the People's Democracies: Socialist Era Anthropology in East-Central Europe*. Münster: LIT Verlag.
- Ivanova, R. 1998. „New Orientations in Bulgarian Ethnology and Folkloristics.“ *Ethnologia Balkanica* 2: 225–233.
- Jovanović, M., K. Kaser, S. Naumović. 1999. *Between the Archives and the Field. A Dialogue on Historical Anthropology of the Balkans*. Zur Kunde Südosteuropas Vol. II/27, Udruženje za društvenu istoriju – Teorija 1. Belgrade, Graz: Udruženje za društvenu istoriju.
- Koleva, D. (ed.). 2000. *Talking History. International Oral History Conference Kiten 1999*. Sofia: LIK.
- Maus, H. 1946. „Zur Situation der deutschen Volkskunde.“ *Die Umschau: Internationale Revue* 1: 349–359.
- Petrov, P. 1998. „Conquering the Feast. The Socialist Transformation of a Religious Feast in a Bulgarian Village.“ *Ethnologia Balkanica* 2: 123–132.